

com bola neotrasiteľne presvedčená o svojej veľkoleposti. Avšak nevedomosť, ktorá neustále pochlebuje svojej nerozlučnej priateľke pýche, v tejto katastrofe videla len nevyspytateľné rozhodnutie Prozreteľnosti, ktorému sa ľudia musia slepo podriaďiť.“ (s. 295)

Kniha baróna de Tott sa hneď po prvom vydaní v roku 1784 stala bestsellerom. Na dlhý čas sa stala povinným čítaním pre diplomatov vyslaných k Vysokej Porte okrem iného i preto, že pomáhala zorientovať sa v zložitej štruktúre úradníckeho aparátu. Čerpala z nej i zväčšujúca sa komunita orientalistov, geografov a spisovateľov cestopisov. Medzi jej čitateľov však patrili francúzsky kráľovský pár či mladý Napoleon Bonaparte, ktorý získané poznatky využil na svojej výprave do Egypta. Memoáre boli v 20. storočí často citovaným historickým prameňom najmä frankofónnych a anglosaských historikov ako Fernand Braudel, Henry Laurens či Rhoads Murphy. Vďaka slovenskému prekladu si určite nájdú svojich čitateľov i v krajine, kde sa príbeh dvoch generácií uhorských husárov a diplomatov v službách francúzskych kráľov začal.

*doc. Peter Šoltés, PhD.
(Historický ústav SAV, v. v. i.)*

VELKÉ DĚJINY ZEMÍ KORUNY ČESKÉ. Tematická řada, Dětství. Kol. autorov: Martin Franc, Martina Halířová, Jiří Knapík, Milena Lenderová (ed.), Eduard Maur, Martin Nodl, Karel Rýdl. Praha: Paseka, 2021, 672 s., 40 obr.
DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2023.71.2.10>

Téma postavenia detí a spôsobu prežívania detstva v minulosti sa stala dôležitou súčasťou českej historiografie od 90. rokov. Okrem množstva štúdií vyšlo niekoľko monografií venujúcich sa detstvu v rôznych obdobiach. Najskôr sa objavila kniha autorov E. Maura, E. Stloukala, P. Horské a M. Kučeru *Dětství, rodina a stáři v dějinách Evropy* (1990). Detstvo v dlhom 19. storočí mapovala publikácia Mileny Lenderovej a Karla Rýdla *Radostné dětství?* (2006). Zborník štúdií *Děti ve velkoměstech od středověku až na práh industriální doby* (2012) sa pokúsil priniesť nové penzum znalostí od včasného stredoveku po 19. storočie. Podrobný pohľad na meniaci sa svet v stredoveku z perspektívy najmenších členov spoločnosti priniesla monografia *Děti a dětství. Od středověku po práh osvícenství* (2019) editorov Dany Dvořáčkovej Malej, Martina Holého, Tomáša Sternecka a Jana Zelenku. Na sklonku roku 2021 sa objavila opäť rozsiahla monografia v rámci edície Velké dějny zemí Koruny české nazvaná stručne *Dětství*.

Pri koncipovaní knihy sa stretli historici, ktorí sa detstvom systematicky zaoberajú. Postupne priblížili detský vek v stredoveku – M. Nodl, raného novoveku – E. Maur, v dlhom 19. storočí – M. Lenderová a M. Halířová, počas obdobia prvej ČSR až do roku 1945 – Karel Rýdl, Milena Lenderová a Martina Halířová a v čase vlády komunistického režimu – Jiří Knapík a Martin Franc. Milena Lenderová pripravila aj podrobný úvod, v ktorom zhrnula doterajší stav bádania nielen v českej historiografii a načrtla aj témy a perspektívy aktuálneho výskumu.

Martin Nodl, ktorý v roku 1996 v českej historiografii odštartoval svojím článkom počiatok intenzívnejšieho záujmu o danú tému, sa zameril na obdobie stredoveku. Napriek rozsiahlej monografii o stredovekom detstve, ktorá vyšla v roku 2019, dokázal priniesť niekoľko nových tém, ktoré rozširujú obzor poznania o detstve v stredoveku. Jasne sa priklonil k odmietnutiu tézy o absencii svojbytného detstva v úvahách stredovekých mysliteľov. Podľa Nodla aj napriek obmedzeniu v podobe dochovanosti písomných prameňov predsa umožňujú pohľad do svojbytného detského sveta od prvých dní života až po pozvoľný prechod do dospelosti, ktorá mala v stredoveku podobne ako dnes podobu právnej zodpovednosti a existenčnej svojbytnosti (s. 26).

Podľa Nodla však nazeranie na deti ako na malých dospelých bolo predsa len veľmi silne prítomné v prostredí aristokracie. Domnieva sa, že za popieraním detstva ako svoj-bytnej fázy ľudského života stála úporná snaha zaistiť kontinuálne pokračovanie vlády, v prípade korunovácií (s. 77) alebo v snahe zabezpečiť najrôznejšie spojenectvá v podobe sobášov malých detí. (s. 79) Tie sa uzatvárali výhradne *per verba de futuro*, do budúcnosti. Po dosiahnutí plnoletosti museli chlapec i dievča takto uzavreté manželstvo potvrdiť vzájomným sľubom.

Na jednej strane môže byť uvedené počínanie chápané tak, že deti boli vnímané ako malí dospelí. Na druhej strane však interakcie dospelých k malým aristokratom iste museli nadobúdať takú formu, aby im deti rozumeli. Kognitívny vývoj nie je možné preskočiť. Rozhodne aj v hlbokom ranom stredoveku (v 9. storočí) si uvedomovali, že dokonca ani 14-ročné deti nemôžu porozumieť zložitosti sveta dospelých a je potrebné podať „výklad ušitý na mieru ich veku“ (Dhuoda).

Detstvo v období raného novoveku spracoval historik Eduard Maur. Pri spracovávaní detstva postupuje opäť od narodenia, cez krst k ďalším etapám života detí. Autor sa snažil postihnúť zmeny, ku ktorým dochádzalo v priebehu raného novoveku. Za významné považuje, že práve v tomto období dochádza aj v súvislosti s rozvojom lekárskej znalosti k intenzívnejšej tvorbe a vydávaniu rôznych príručiek pre tehotné i pre babice. Zároveň sa formuje nový prístup k pôrodom. Pôrod prestáva byť výlučne ženskou doménou (zatiaľ len v šľachtickom prostredí) a čoraz častejšie sa pri jeho vedení presadzujú muži lekári a začína proces medikalizácie, ktorý vyvrcholil v priebehu 20. storočia.

Oproti predchádzajúcemu obdobiu sa oveľa viac rozšírila inštitucionálna výchova po dovŕšení siedmeho roku života detí (s. 146). Reformácia výrazne zdôraznila význam elementárneho vzdelávania a vďaka nemu sa prehĺbila i alfabetizácia v meštianskych i šľachtických rodinách. V najvyšších šľachtických rodinách k deťom prichádzali preceptor, ktorí neraz vyučovali skupinu niekoľkých urodzených vrstovníkov, čo niektorí autori nazývali zámockou školou (doložená je z Českého Krumlova). Okolo dvanásteho roku života začali mnohé deti dochádzať do latinských meštiackych škôl. Podobne aj deti mešťanov či bohatších remeselníkov v ranom novoveku boli vzdelávané najskôr v tzv. elementárnych školách a neskôr vo vyšších latinských školách. Vzdelávanie nebolo výlučne zamerané len na chlapcov. Vznikali aj školy pre dievčatá, no univerzitné vzdelanie dominovalo u chlapcov.

Vďaka dochovaniu bohatšieho pramenného materiálu z obdobia raného novoveku možno hlbšie nazrieť do skúmanej témy detstva. Maur na niekoľkých miestach svojej kapitoly vďaka znalosti prameňov polemizuje so starými tézami o absencii predstavy

o detstve, teda o nerešpektovaní detstva ako svojbytného obdobia vo vývoji človeka a absencii materskej lásky. Pomerne presvedčivo sa odkláňa od starých názorov, ktoré spochybňovali vnímanie osobitého vývoja, ale i postavenie detí a tiež náklonnosť. Maur predostrel viaceré zmienky o hlbokej materskej i otcovskej láske. Najviac dokladov pochádza z prostredia šľachty a mešťanov (s. 137-139), ale objavujú sa aj sprostredkované informácie o silnom pute k deťom z vidieckeho prostredia. (s. 140) V súvislosti s nízkym počtom vrážd nemanželských novorodencov zdôrazňuje, že tieto ojedinelé udalosti nemožno považovať za argument pre absenciu citu matiek k novorodencom. (s. 216) Ani detskú prácu v chudobnom prostredí, kde deti pomáhali dopĺňať rodinný rozpočet, nemožno vnímať ako prejav nepochopenia potrieb dieťaťa a nedostatok lásky. (s. 218)

Nodl i Maur sa okrajovo dotkli aj osobitého postavenia žien krátko po narodení dieťaťa a obradu, ktorým sa navracali do komunity. Išlo o cirkevný rituál (cirkevný úvod), ktorý bol súčasťou života žien miestami až do polovice 20. storočia (v slovenskom prostredí známy do cca polovice 60. rokov ako vádzky). Cirkevný úvod bol obrad, ktorý musela absolvovať žena po narodení dieťaťa, ktorým bola opäť prijímaná do spoločenstva kresťanov. Nodl upozorňuje čitateľov, že žena-šestonedielka bola v stredoveku vnímaná ako nečistá. Nemohla sa zúčastniť spoločenského a cirkevného života. (s. 62) Napriek tomu, že cirkevný úvod nesúvisí priamo s témou detí, považujem zmienku o osobitom postavení žien po narodení dieťaťa za významnú. Lepšie pomáha porozumieť dôvodom, prečo sa matka nezúčastňovala krstu svojho dieťaťa. Ženy matky sa znovu mohli zapojiť do spoločenského diania až po absolvovaní tzv. cirkevného úvodu. Maur uvádza, že v období raného novoveku dochádzalo k pomerne zásadnej zmene v nazeraní na úvod. Katolícka cirkev ho už začínala presadzovať ako dobrovoľný akt poďakovania bohu za narodenie dieťaťa. Avšak vzhľadom k všeobecnému mieneniu o nečistote šestonedielky však bol tento obrad vnímaný ako očistenie rodičky. V protestantskom prostredí sa úvod neuskutočňoval. Reformácia priniesla nový pohľad na šestonedelie, ktoré prestalo byť chápané ako doba nútenej izolácie nečistej ženy, ale bolo chápané ako doba určená na zotavenie rodičky, ktorá bola neskôr radostne privítaná duchovnými (s. 122). Dnes už obrad samostatne neexistuje. Po Druhom vatikánskom koncile sa stal súčasťou krstu ako poďakovanie za narodenie dieťaťa (viac aj s literatúrou Vlčková 2015).

Ďalšia hlava knihy podrobne pojednáva o detstve v dlhom 19. storočí, ktoré prinášalo najmä v západnej Európe mnohé nové výzvy, prostredníctvom ktorých sa predindustriálna spoločnosť menila na modernú a na ktoré musela spoločnosť reagovať. Zmena sa samozrejme dotýkala aj života rodiny, a teda aj detí. Autori sa zamerali na viaceré inovácie, ktorými spoločenstvo reagovalo na prebiehajúce spoločenské zmeny. Milena Lenderová, ktorá sa dlhodobo zaoberá okrem detstva aj profesionalizáciou pôrodných báb a medikalizáciou pôrodnictva, priblížila čitateľom poznatky získané dlhodobým výskumom. Za zásadný objav 19. storočia v spojitosti s detstvom možno považovať inštitucionalizáciu detí v predškolského veku. Spočiatku sa inštitúcie pre starostlivosť o deti predškolského veku – opatrovne – objavovali najmä vo veľkých mestách, kde boli rodiny odkázané i na príjem matky. Je pozoruhodné, že v závere 19. storočia sa opatrovne stali aj nástrojom pre posilnenie českého patriotizmu a nacionalizmu. Mnohé české opatrovne vznikali ako reakcia na silné zastúpenie opatrovní s nemeckým jazykom. (s. 307-308)

Podľa autorky dochádza práve v 19. storočí k zaplneniu najmä rodinného priestoru detským svetom. Oveľa častejšie ako v minulosti sa začínajú objavovať priestory a nábytok určený deťom. Okrem kolísk a chodítok sa čoraz častejšie objavuje špecializovaný nábytok určený pre detské izby aj prostriedky určené na pohyb vonku – detské kočíky. Rozširuje sa sortiment hračiek a detské oblečenie sa začína viac odlišovať od oblečenia dospelých.

Osobitnú pozornosť venujú autori sirotám či opusteným deťom a snahe spoločnosti ich aspoň trochu zabezpečiť. S tým súviselo budovanie sirotincov, ktorých organizácia sa v priebehu 20. storočia veľmi ťažko menila na iné formy starostlivosti o opustené deti. Spolu so sirotincami sa vynára i otázka adopcie, o ktorej sa autori v knihe vôbec nezmenili. Adopcia je veľmi pozoruhodná inštitúcia starostlivosti o deti. Doklady o jej existencii sú známe zo staroveku z Chammurapiho zákonníka aj z rímskeho práva. V stredovekej spoločnosti sa úplne vytratila – niektorí bádatelia sa domnievajú, že istú rolu tu zohrala aj cirkev (Goody 2006). Nakoniec to bola však cirkev, ktorá sa začala starať o opustené deti a ktorá pripravila svojimi aktivitami pôdu pre vznik sirotincov. Podrobnejšie poznatky ku vzťahu opustených a osirelých detí v spoločnosti a cirkvi na prelome antiky a stredoveku by prispeli k lepšiemu pochopeniu formovania sirotincov a ich koncepcie starostlivosti o deti.

Obdobie od roku 1918 do začiatku druhej svetovej vojny sa výrazne neodlišuje od predchádzajúceho obdobia. Neskôr však prichádzajú podľa autorov dva zásadné zlomy. Vznik Protektorátu Čiech a Moravy a po vojne nástup komunistického režimu ukončili sľubný vývoj rozvoja dieťaťa a podporu smerujúcu k autonómnemu detstvu.

Zásadné zmeny nastávajú po roku 1945 a najmä po roku 1948. Knapík a Franc sa pokúsili spracovať pohľad na deti a detstvo pod dohľadom komunistického režimu. Myslím, že sa im podarilo výborne vystihnúť zlom v nazeraní na deti a mládež. Autori sa domnievajú, že k zlomu došlo po potlačení pražskej jari a s následnou normalizáciou. Zatiaľ čo po vojne existoval étos detí a mládeže, postupne sa vytrácal. Na jednej strane sa síce vládna politika snažila o zlepšenie podmienok pre mladé rodiny, čo malo za následok zvýšenie pôrodnosti v polovici 70. rokov, no postupne sa v mediálnom diskurze rozvíjala otázka agresivity mládeže a jej prejavov a najmladšia generácia bola neraz vykreslená ako horda barbarov, schopná rozvrátiť spoločnosť, a jedinou ochranou pred ňou sa javila práve komunistická strana, ktorá si práve preto činila nárok na monopolnú vládu. (s. 430) Možno aj práve tieto negatívne emócie, ktoré nastúpili v mediálnom priestore voči deťom a mládeži, istým spôsobom ovplyvnili i pohľad na nepriaznivý vzťah k deťom v minulosti.

Osobne by som rada vyzdvihla kapitoly, ktoré sa venujú otázke detskej skúsenosti. (s. 413) Samozrejme je to oblasť, ktorej skúmanie naráža na mnohé úskalía. Napriek tomu je výskum v tejto oblasti veľmi dôležitý, nakoľko nám pomôže porozumieť niektorým javom, ktoré sa objavujú neskôr a ktoré bude možné zhrnúť pod pojem generačná skúsenosť. V súčasnosti by sa mali rôzni spoločenský vedci sústrediť na zber dát o spôsobe prežívania detí posledných rokov na Slovensku. Od roku 2018 nás totiž sprežívajú udalosti, ktoré určite mnohé deti veľmi výrazne ovplyvnili.

V knihe *Radostné detstvo?* sa autori vyhli jednoznačnému záveru v súvislosti so zápasom medzi tzv. čiernou a bielou legendou o detstve. Na podklade stavu poznania si ne-

trúfli rozhodnúť, či bol vzťah k deťom prevažne pozitívny, alebo negatívny. Za posledné obdobie však narástol počet prameňov, ktoré nám dovoľujú uvažovať o tom, že deti boli milované, bolo o ne postarané, ochrana ich dedičských práv bola pre mnohých rodičov, ale aj cirkevné a svetské inštitúcie prioritou. Zmienky o rešpektovaní osobitného vývoja dieťaťa nachádzame už v zákonníkoch 9. storočia, a taktiež niektoré archeologické nálezy nám dovoľujú spoznať detský mobiliár raného stredoveku. Zaujímavým dokladom starostlivosti a opatery o dieťa vyžadujúce si špeciálnu starostlivosť je nález kostry mladého človeka, ktorý trpel rázštepom pery a podnebia. Pozostatky mladého 16 – 18-ročného jedinca boli síce objavené v zásobnej jame a nepietne pochované (nálež je datovaný od polovice 17. až do záveru 18. storočia), ale skutočnosť, že jedinec s rázštepom sa dožil takmer dospelosti (jeho život bol pravdepodobne násilne ukončený), jednoznačne dokazuje schopnosť príbuzných postarať sa aj o jeho špeciálne stravovacie potreby. (Bodoriková a kol. 2022)

Recenzovaná publikácia prináša mnoho nových informácií a pohľadov na tému detstva a je inšpiratívna nielen pre historikov, ale aj sociológov či pedagógov. Žiaľ, v slovenskej historiografii nie je téma detstva dostatočne spracovaná. Ojedinele sa objavili kratšie texty v monograficky ladenom čísle *Forum historiae 2012 Premeny rodiny v dejinách Uhorska a Slovenska*, prípadne sa objavujú štúdie venované detstvu v aristokratickom prostredí 16. a 18. storočí. (Duchoňová 2022) Roku 2020 vyšla kolektívna monografia pojednávajúca o starostlivosti o siroty (Kušniráková – Mannová 2020) a novinkou je aj kniha zaoberajúca sa problematikou mládežou. (Rigová 2022) Detstvo v mestskom prostredí stredovekých či ranonovovekých miest nie je u nás spracované vôbec. Zrejme je to aj jeden z dôvodov, prečo sa v slovenskej historiografii stále udržuje téza o malých dospelých a absencii detstva, teda pochybnosti o rešpektovaní detstva ako o samostatnej vývojovej fáze.

Mgr. Hana Chorvátová, , Ph.D.
(Centrum medievistických štúdií, Praha)

Literatúra:

- BODORIKOVÁ, Silvia; DÖRNHÖFEROVÁ, Michaela; ŠVÁBOVÁ, Petra et al. A unique find of juvenile cleft lip and palate in the post-mediaeval impious burial of two males in Dunajská Streda, Slovakia. In *Archaeol Anthropol Sci* 14, 68 (2022). <https://doi.org/10.1007/s12520-022-01546-x>
- DHUODA. *Príručka pre syna – Liber manualis ad filium*. Praha: Argo, 2021.
- DUCHOŇOVÁ, Diana. Detstvo bez detstva: Zmenšeniny dospelých. In *História*, 1/2022, s. 40-43.
- GOODY, Jack. *Proměny rodiny v evropské historii*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006.
- KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid a MANNOVÁ, Elena, ed. „Zabrániť bahnu morálneho rozkladu.“ *Starostlivosť o osirelé deti v Uhorsku a na Slovensku do roku 1945*. Bratislava: Veda, 2020.
- LENGYELOVÁ, Tünde a DUDEKOVÁ, Gabriela. Premeny rodiny v dejinách Uhorska a Slovenska. In *Forum historiae* 1/2012.

RIGOVÁ, Viktória. *Mládež nad priepasťou. Sociálna starostlivosť o (nielen) problematickú mládež na Slovensku v rokoch 1918 – 1945*. Bratislava: Paradigma Publishing, 2022.

VLČKOVÁ, Michaela. *Žehnání matky*. Praha: Akropolis, 2015.

ĎURČO, Michal. *Cesty a diaľnice na Slovensku v medzivojnovom období*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2020, 230 s.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2023.71.2.11>

Roku 1918 došlo nielen k ukončeniu 1. svetovej vojny, ale aj k rozpadu a zániku jednej z európskych mocností – rakúsko-uhorskej monarchie. Na jej troskách vznikli nové nástupnícke štáty. Medzi takéto útvary patrila i Československá republika. Slovensko si do nového štátu „prinieslo“ svoje uhorské špecifiká a problémy. V rámci infraštruktúry výrazne zaostávalo v elektrifikácii, telefonizácii, motorizácii a veľmi zanedbaná bola i cestná sieť. Práve proces transformácie a vývoja cestnej siete na Slovensku po roku 1918 analyzuje historik Michal Ďurčo vo svojej vedeckej monografii s názvom *Cesty a diaľnice na Slovensku v medzivojnovom období*.

Po formálnej i obsahovej stránke možno konštatovať, že práca spĺňa požadované kritériá kladené na vedeckú monografiu. Okrem úvodných a záverečných častí obsahuje päť kapitol, ktoré tvoria jej jadro. Za pozitívum treba považovať použitie takmer troch desiatok najrôznejších príloh – súčasné i dobové mapy, nákresy, grafy, obrazové prílohy a pod. Cieľom práce, povedané slovami autora, je „... vysvetliť a pochopiť transformáciu cestnej siete na Slovensku v medzivojnovom období...“. Transformácia a modernizácia cestnej siete išla na jednej strane ruku v ruku s vývojom motorizácie, na druhej strane bolo nutné prispôsobiť jej „smerovanie a celkovú filozofiu“ podmienkam a požiadavkám novovzniknutej republiky.

Mimoriadne pozitívne možno hodnotiť prvú, teoreticko-metodologickú kapitolu. Schematicky je členená na tri podkapitoly. V prvej sa čitateľ oboznámi so základnými informáciami, polohou, reliéfom a výškopisom, ako aj geografickým vymedzením skúmaného územia. V druhej podkapitole je zadaná vstupná hypotéza a výskumná otázka. V texte sa ďalej čitateľ dozvie o pohnútkach, ktoré viedli vybrané štáty k výstavbe dopravnej infraštruktúry. Napríklad v prípade fašistického Talianska a nacistického Nemecka vytváralo budovanie cestnej siete zdanie modernity, čo upevňovalo legitimitu režimu. Pri pohľade na Československo Michal Ďurčo zdôrazňuje, že hlavným cieľom „systému“ bolo budovanie štátu a národa. Okrem uvedeného je organickou súčasťou druhej podkapitoly aj definícia viac ako desiatky základných pojmov k predmetnej téme (dopravná cesta, cestná sieť, región, krajina a pod.). V závere prvej kapitoly sa píše a dielach k dejinám cestnej siete i dopravy na území Slovenska ako celku. Sledovaná je spisba od 50. rokov po súčasnosť. Autor sa pritom nezameral len na slovenských, českých, resp. československých autorov a ich diela, ale v stručnosti si všima aj historiografiu a metodologický prístup k dejinám dopravy v Spojenom kráľovstve. Osobitný priestor je venovaný charakteristike pramennej bázy a použitým metódam. Celkovo